

Hooggeachte Opperrabbijn, en afgevaardigden van de joodse Gemeente Zwolle, voorzitter van het stichtingsbestuur van Boete en Verzoening, vrienden en genodigden,

Wij zijn hier bijeen om het tweede boekje van de geschiedschrijving van het restauratiewerk aan de Joodse begraafplaatsen het licht te doen zien.

De eerste uitgave over dit werk verscheen in oktober 2005, maar sindsdien hebben we nog tien jaren doorgewerkt. Dit geheel in overeenstemming met de wens van de Israëlitische Opperrabbijn, die me een paar jaar geleden zei: "Wij hopen dat u dit werk nog lang zult kunnen voortzetten." En natuurlijk doelde hij met dat 'u' op de noeste werkers, die in hitte en soms stortregens de begraafplaatsen een nieuw uiterlijk geven. Zonder al deze respectabele inspanningen zou er v. dit boekje geen sprake zijn.

Er zijn vanmiddag mensen onder ons, die de Stichting voor Boete en Verzoening nog niet zo goed kennen. Vergunt u mij daarom een kleine uitweiding.

Ik moet zeggen: De geschiedenis tussen Joden en christenen van vóór 1940 leeft niet bij christenen, en de kennis ervan is maar heel gering. In 1973 bracht de premier van Israël, Golda Meïr, een bezoek aan de Paus. In het begin van het gesprek zei de Paus tegen haar, dat hij moeilijk kon begrijpen, hoe het Joodse volk, dat barmhartig zou moeten zijn, zó hardvochtig in eigen land kon optreden.

Golda Meïr zei: "Uwe heiligheid, weet u wat mijn vroegste herinnering is? Een pogrom in Kiew. Toen wij barmhartig waren en geen land hadden en zwak waren, werden we naar de gaskamers gesleept." ¹

Dit voorval toont aan, hoe weinig het verleden de Paus voor ogen stond.

Maar bij de Joden is dat allerminst het geval.

Zij zijn zich zeer historie-bewust. Wat pijn doet, kun je niet vergeten.

De Israëlitische schrijver Benjamin Shlomo Hamburger, vertolkt de diepste gedachten van veel van zijn volksgenoten, als hij zegt:

"In plaats van ons Joden verlossing te brengen, heeft de valse christelijke Messias ons aangeklaagd en buitengesloten, onze heilige boeken verbrand, en beperkingen, vervolging, vernietiging en verwoesting gebracht. Het christendom, dat beweert liefde en barmhartigheid aan een zieke wereld te geven, heeft in de praktijk het tegenovergestelde bewerkt. Het bloed van miljoenen van onze broeders schreeuwt uit de aarde: 'Nee! Het christendom is geen G'dsdienst van liefde, maar van peilloze haat. De gehele geschiedenis, vanaf oude tijden tot in onze tijd toe, is het bewijs van het totale faillissement van deze G'dsdienst, in al haar vormen.'"²

Woorden als uit dit citaat en andere deden mij in mijn theologische studie beseffen, hoe diep de kloof wel niet was met het Jodendom. De geschiedenis bericht, dat in 1095 uit het Heilige Land terugkerende pelgrims verhaalden, dat het Graf van Christus in Jeruzalem en andere heilige plaatsen door Moslims waren ontwijfd en geschonden. Een concilie vroeg de Paus om Jeruzalem te bevrijden. ³

Het volgende jaar naaide een eindeloze stoet ridders en voetvolk het teken van het kruis op hun kleren, en trok langs de Rijn in zuidelijke richting. Zij trokken door steden met een joodse bevolking, en zeiden tegen elkaar: "Wij gaan nu wel op weg om ons op de Ismaëlieten te wreken, maar hier ontmoeten wij al de Joden, waarvan de voorvaders onze Heiland hebben gekruisigd. Laten wij ons in de eerste plaats op hen wreken."

Plunderend en moordend trokken zij naar het Heilige Land, in elke stad werden 100^{en}, 1000^{en} Joden die zich niet wilden laten dopen, gedood, soms in eigen huizen en synagogen verbrand, tot in Jeruzalem toe.⁴

¹ Interview met het Israëlitisch blad Ma'ariv, januari 1973. Ook in haar Autobiografie vertelt ze dit.

² Benjamin Shlomo Hamburger, False Messiahs and Their Opposers, B'nai Brak, Israël, 1989, 19. Geciteerd door Dr. Michael L. Brown, Bloed aan onze handen, Shalom Books, Putten, 1992, 97,98.

³ Werner Keller, ...En zij werden verstrooid onder alle volken ², La Rivière en Voorhoeve, Zwolle 1966, 199.

⁴ Keller, 204.

Het kwam tot een 2e en 3e kruistocht, de Joodse gemeenten werden op hun weg geheel verwoest, en in totaal werden vele tienduizenden Joden vermoord.

Ook in andere tijden zoals die van de brandstapels in Spanje, of in 1648 in de Oekraïne en Polen werden honderdduizenden Joden gedood.⁵

En dan spreken we nog niet eens over de talloze hatelijkheden en moorden, die in bijna alle plaatsen van Europa de eeuwen door, de verhouding met de Joden volledig verziekt hebben.

In de Nederlanden was dit alles gelukkig minder het geval, dit soort razernij leek de arme slikgronden rond de mondingen van Rijn, IJssel en Schelde voorbij te gaan. Maar toch zijn er vele voorvallen bekend van pogroms, zoals hier in Zwolle, waar in 1349 alle Joden van de stad tijdens de pest-epidemie * doodgeslagen werden, uit liefde tot God”, zo vermelden memorieboeken.⁶

Zo had het beeld dat de Kerk van Europa opriep, overwegend soms meer weg van wat we in deze jaren bij de Islamitische staat in het Midden Oosten zien, dan van een G'dsvolk dat in deemoed en vroomheid hun G'd zocht.

Met anderen om me heen besepte ik rond 1970 dat we in die kerk van Europa veelal minder Christus hebben gediend dan zijn grote tegenspeler de satan.

Van het vele goede wat er ook was, merkten de Joden als onze burens, niet veel.

Samen met Karel van Oordt, de latere stichter van 'Christenen voor Israël', en Herman Goudswaard, die tientallen jaren lang de Near East Ministry leidde, verootmoedigden wij ons diep, diep, voor G'd. De Christenen voor Israël stelden zich vervolgens tot taak om Joden uit Oost Europa op aliyah te doen gaan, en zij richtten een krant op; de Near East Ministry zond vele tientallen als vrijwilliger naar Israël, en onze werkgroep ging op de joodse begraafplaatsen aan het werk.

Zo is ons werk gestart, als een poging om toch iets als een brug te slaan over de kloof tussen het Jodendom en ons. Twee woorden uit Tenach zijn daarin leidinggevend geweest.

1. Uit de **Thora** komt naar ons toe het woord van de Eeuwige tegen Kaïn, die zijn broeder doodde:
“Hoor toch, hoe het bloed van je broer uit de aarde naar mij schreeuwt.” Gen. 4: 10.
2. Uit de **Profeten** komt in 2 Samuël 21 naar ons toe, dat bloedschulden niet verjaren, maar alleen opgeheven kunnen worden door een verzoenend offer.

Er diende zich, toen David al tientallen jaren aan de regering was, ineens een hongersnood van drie jaren aan. En een uitspraak van de Eeuwige, (waarschijnlijk door middel van de priester Abjathar,) luidde, dat Saul zich destijds bezondigd had door een aantal Gibeonieten zonder reden te doden. Vermoedelijk heeft hij dit met zijn zonen en andere militairen gedaan. Daaruit zou de hongersnood van dat moment in Davids tijd te verklaren zijn.

Daarop ging David naar de Gibeonieten en vroeg hen:

**“Wat kan ik voor u doen,
 waarmee kan ik verzoening bewerken,
 opdat u ons kunt zegenen ?”**

[of: zodat de vloek ongedaan w. gemaakt]

Uit het feit, dat door het offer van de uitlevering van de daders, de regen kwam, is de conclusie te trekken: *bloedschulden verjaren niet, zij kunnen alleen opgeheven worden als er verzoening komt.*

en zo vragen wij hetzelfde aan de Joden van nu, in ons land en daarbuiten:

**“Wat kunnen wij voor u doen,
 waarmee kunnen wij verzoening bewerken,
 opdat u ons kunt zegenen ?”**

⁵ Keller, 302.

⁶ P. Hiemstra en Dr. H. van Vliet, Jodenmoorden in de Nederlanden, uitgave van Boete en Verzoening, voorburg 1991, noot 42.

Daarmee is de vraag van Boete en Verzoening getekend. Dat is onze agenda. Niet meer en niet minder.

Meneer de Opperrabbijn, we stellen er grote prijs op, om deze 2^e druk van het boekje aan u persoonlijk aan te bieden. Want uit de Joodse gemeenschap van Nederland zijn er weinigen, die hun hart zo voor ons open gesteld hebben als u. U had kunnen zeggen: “Na zoveel eeuwen van vijandschap van christelijke zijde hebben we gegeten en gedronken, we weigeren naar elke verdere benadering te luisteren.”

Zo hebt u niet gesproken, zo hebt u niet gedacht. U hebt ons met aandacht gevolgd, weliswaar eerst met argwaan, maar dat is iets wat we konden verwachten, en ook verwacht hebben, en verdienen.

Maar toen de argwaan weg ebde, hebt u ons serieus genomen, en hebt u onze woorden door onze daden beoordeeld, en onze daden door onze woorden.

Dat heeft tot gevolg gehad dat zeer weinigen bij de Joden zó diep in ons denken zijn afgedaald als u, en ons zó begrepen hebben als u. Daarom bent u destijds het waagstuk aangegaan, om bij onze Ivriet-vertaling van het boekje een begeleidend schrijven uit te laten gaan. Op de achterflap van onze vertalingen in het Hebreeuws en Russisch zegt u:

“Bij Boete en Verzoening kijken ze terug in de geschiedenis en zien dan met lede ogen en innerlijke pijn eeuwen vervolging richting het Joodse volk.”

Het is daarbij ontroerend te lezen hoe diep u in ons hart hebt gekeken. U zegt verder:

“Ze zouden het verleden willen herstellen, de duistere perioden met licht vullen. Ze willen een duidelijk signaal afgeven en uitroepen, dat zij het verleden meer dan diep betreuren. Het doet ze pijn; ze schamen zich; ze lijden onder hun historische erfenis, de historie als een juk torsend, staan ze achter ons, naast ons, en vóór ons.”

Door niemand voelen we ons zó begrepen als door u. Inderdaad torsen wij de historie als een juk.

De laatste jaren echter heeft er bij u een wending plaats gehad. Wellicht is het misschien beter om te zeggen, dat er iets als een soort rijpingsproces bij u heeft plaats gehad, zodat u bent gaan zeggen: “Genoeg hierover! Noem jezelf niet meer ‘Boete en Verzoening’, maar **Stichting ‘Eenheid en Broederschap.’**”

Natuurlijk klinkt dit ons als muziek in de oren. “Genoeg hebben van boete en verzoening is het beste wat we ooit gehoord hebben uit een Joodse mond. We wensen het iedere Joodse man en vrouw toe. Want het is vermoedelijk een teken dat u vindt, dat het nu vaak genoeg gezegd is, of wellicht: diep genoeg gezegd is.; en u denkt: ‘Laat het uit zijn met het gemjammer; wij Joden zijn niet uit op boetedoeningen.’”

We hopen dat u hierin wél namens de grote meerderheid v.d. Joden spreekt.

Onzerzijds hopen wij ook, dat we heel spoedig aan dit verzoek kunnen voldoen. Maar toch ligt het niet in onze hand om dit te doen. Want er zijn Joden die denken in de trant van:

“Met het batig saldo van christelijke daden , past de Jood slechts één houding. Die van beschuldiging. Zou ik christen zijn, zou ik het geschiedenisboek openslaan, waarachtig, ik zou niet weten wat ik in vredesnaam nog in die kerk te zoeken zou hebben. Velen van onze geloofsgenoten worden gekweld door vreselijke vragen. Vragen waar eigenlijk niet mee te leven valt. Nogmaals , zou ik christen zijn, ik denk dat het leven dan onleefbaar voor mij zou zijn. Hoe kun je als mens verder leven met een geloof dat zó belast is? Wetende dat je eigen kerk, je bron van geloof in G’d, (de Eeuwige) met bloed aan haar handen, vroeger Jodenhaat en Jodenvervolging heeft uitgedragen, en nu doet alsof het iets van een andere wereld is. Wie is de Raad van Kerken; hij vertegenwoordigt een instituut dat zelf nooit met enig verleden heeft afgerekend, *en dus op dezelfde weg voortgaat.* Heeft de kerk als dader dan geen geweten en geen wroeging?”⁷

Hooggeachte Opperrabbijn, u weet wie deze woorden schreef. Het is een rabbijn, een van uw medewerkers, en door ons ook zeer geliefd en hooggeacht.

⁷ Lody B. van de Kamp en Dick Houwaart “Als de mezoeze maar goed zit...” Kok, Kampen, 1994, 147, 148.

Maar dit zijn wel woorden die ons diep door de ziel snijden. Als hij niet het grootste gelijk van de wereld had gehad, zouden we ons diep gegriefd voelen. We *voelen* ons ook diep gegriefd, maar dan door onze eigen daden, door ons eigen verleden. En het is juist omdat wij zo van de Kerk houden, als onze moeder die ons het mooiste heeft gebracht wat we in ons leven kennen, namelijk de verbinding met de Eeuwige, juist daarom kunnen wij niet voorbij gaan aan deze gerechtvaardigde grieven van Joodse zijde.

We zijn het gesprek met hem aangegaan, niet om de Kerk te verdedigen, maar we hebben ook voor hem ons hart opengedaan, en verteld van “de zware last die we torsen, de innerlijke pijn,” (uw woorden). We hebben met hem gesproken over de ziekte van de Kerk, die ons zo bezig houdt, en we spraken met hem over de kwelling die **wij** voelen aangaande de pijn die **hij** lijdt. Hij wordt immers gekweld door vreselijke vragen”, zo zegt hij.⁸ “Uw pijn is onze pijn”, zei ik tegen hem. **Daarom hebben wij dubbele pijn: over de Kerk, én over de Joden die dit zo aanvoelen.**

En ik vroeg hem, ongeveer met deze woorden: “We zijn het met de Joden eens die ons zeiden, dat onze daden té slecht zijn, en té veel omvattend dan dat ze vergeven kunnen worden, wij erkennen het. Maar wat kunnen wij namens die Kerk nog meer voor u doen, opdat bij u deze pijn wat zal verminderen? En opdat er iets van zalf op die wonden gebracht zal worden? Hoe moeten we verder gaan op de weg van verzoening?” Toen antwoordde hij:

**“Doe zoals u bezig bent. Er is geen betere weg, dan deze!
Wij zijn zeer diep op ons voorgeslacht betrokken, en op ons rust de taak om hen een eervolle rustplaats te geven. Zij kunnen ons niets terug doen, daarom is het een grote mitswe. En u helpt ons daarbij. Dus ga door met wat u doet, er is geen betere weg.”**

Dat zei hij in 2010. En vijf jaar lang hebben wij daaraan gehoorzaamd. Tot op de dag van vandaag werken wij, en er staat nog veel op de rol. En we blijven onszelf daarbij toch nog maar even “Boete en Verzoening” noemen, want we hebben te veel medeleven met de pijn aan Joodse kant. Dat is het motief van onze hardnekkigheid in dezen.

En ondertussen blijven wij bij de Kerk aankloppen met de boodschap, dat er iets heel ernstig mis is, en dat het niet iets van een andere wereld is, waar wij niets mee te maken hebben.

Met deze intentie bieden wij u dit geschrift aan. Wij danken u heel erg voor uw komst, om het persoonlijk aan te nemen. Ziet u het als een balans onderweg, een tussenbalans, en we hopen dat we heel spoedig onze naam kunnen veranderen, dat ook de laatste joodse stem daarop aandringt.

Ik ben bang dat ik dit niet zal beleven, dat er nog teveel water door de Jordaan zal stromen voordat het kan. Maar dán zullen mijn opvolgers niet aarzelen, onze werkgroep “Eenheid en broederschap” te noemen.

Dit althans voor het werk in Nederland. Want als het in Nederland onder uw leiding “Eenheid en broederschap” wordt, dan valt er daarna nog een enorme taak te verrichten onder de andere Joden van Europa.

En daar loopt ook dit boekje op uit: er is nog een taak bijna wereldwijd. Moge G'd ons helpen.

---

⁸ Lody B. van de Kamp en D.Houwaart, a.w., 148.